

VISSZATÉRÉS UTÁN

MOLNÁR CSONGOR*

„A bánáti kenyérmezők dalolnak, beszélnek, mesélnek”

*Nemzetépítési és közösségszervezési diskurzusok
a Torontálban 1941–1944*

„The Bread Fields of the Banat Sing, Talk, Tell Stories”.
Discourses on Nation-Building and Community Organisation
in the Hungarian-language Daily *Torontál* 1941–1944

ABSTRACT: The paper analyses the articles published in the Hungarian-language daily *Torontál* published in the German-occupied Banat during the Second World War on the topic of Hungarian nation-building. From the articles, the concept of nation, Hungarianness, and community can be mapped. The research aims to present the content of the discourses published in the articles, their historical sources and their authors. The articles in *Torontál* shed light on the self-image of the Hungarian cultural elite in Banat, their imagined place within the Hungarian nation, and their view on regionalism and community in the liminal state caused by the occupation.

KEYWORDS: Banat, nation-building, World War II, Hungarianness, Yugoslavia

A nagybecskereki *Torontál* napilap 1943. szeptember 2-i száma Dániel Géza csóka-i római katolikus plébános és a helyi Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség (BMKSZ) fiókjának elnökének vezércikkével indult. Dániel cikke a két világháború közötti magyar közélet egyik legvitatottabb kérdését vetette fel a napilap olvasóinak: ki a magyar?¹ A plébános nemzetkarakterológiai eszme-futtatása csak a már ismert közhelyeket tudta felmutatni. Dániel okfejtése a BMKSZ – a periódus magyar érdekvédelmi szervezetének – alapszabályából kiindulva vázolta fel a magyar jellemről,

* A szerző történész, doktorandusz, a Nemzetpolitikai Kutatóintézet munkatársa. E-mail: molnar.csongor@windowslive.com

¹ Dániel Géza: Ki a magyar? *Torontál*, 1943. szeptember 2. 1.

közösségről, a nemzeti hovatartozásról és a kötelességekről alkotott elképzeléseit. A szerző különösen azt kifogásolta, hogy az alapszabályban az állt, hogy „magyar az, aki magát magyarnak vallja.”² Dániel „mérőléce”³ ennél sokkal szigorúbb eljárást követelt. Elképzelései szerint azok, akik csak a BMKSZ-tagdíjért cserébe védelmet vártak el, de otthon már nem beszéltek magyarul; akik gazdasági haszon-szerzésre használták a magyar családnevüket, mind a nemzetén kívül estek. Dániel érvelésében a magyar nemzethez, a bánáti magyar közösséghez való tartozás jelentős spirituális töltettel bírt. A plébános nemzetfelfogásában a magyarságért folyamatosan tenni, dolgozni kellett politikai, kulturális és gazdasági téren is. „Csak magyarokra és egészen magyarokra van szükségünk” – szögezte le az írás, anélkül, hogy annak tartalmát meghatározta volna.⁴ Dániel pamfletje figyelemfelkeltő stilisztikai fogásokkal próbálta felszólítani a bánáti magyar közösséget a népszolgálati eszméből mérítve a közösségi munka, a közösségi szerepvállalás mellett érvelve az általa vallott korporatív népcsoport elképzelés megvalósításának érdekében.

A bánáti magyarság életében a 1941. április 13-án újabb fordulat állt be. Szerbia a Harmadik Birodalom általi megszállásával a Bánát is német megszállási terület lett.⁵ A helyi hatalom a központjukat Nagybecskerekken (Veliki Bečkerek/Petrovgrad/Grossbetschkerek) kialakító helyi – a kor elterjedt megnevezése szerint – népi németek (Volksdeutsche) kezébe került, akik ekkor már teljesen a nemzetiszocialista ideológiai befolyása alatt álltak, adminisztratív szempontból pedig a belgrádi német megszálló katonai parancsnokságnak voltak alárendelve.⁶ A Bánát, ahogyan a többi Magyarországtól elcsatolt terület is, az integráns magyar revíziós törekvések részét képezte, ám mivel Budapest mellett Bukarest is igényt tartott rá – nem feladva az I. világháborús területi céljait –, a két szövetséges közötti konfliktus elkerülése érdekében Berlin a németek általi megszállás mellett döntött.⁷ A bánáti magyarságnak 23 év után másodsorra kellett új keretek között kísérletet tenni a közösség megszervezésére. Erről és a nemzetépítés lokális vetületeiről nemcsak Dániel Gézának voltak összetett elképzelései, hanem számos helyi értelmiséginek, tanárnak, iskolaigazgatónak, újságírónak is. Ezeknek az írásoknak, amelyek a közösség múltját és jelenét elemezve próbáltak irányt szabni, a mintegy 90 ezer fős magyarságnak általában a Bánát egyedüli magyar nyelvű napilapja, a *Torontál* adott otthont. A régió nagymúltú médiuma jelentős hatással bírt. Ezek a médiumok,

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ A Bánát alatt az egykori Bánság az I. világháború után Szerbiához került nyugati fele értendő.

⁶ Zakić, Mirna: *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 81–83.

⁷ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág, 2014. 256–258.

ahogy ezekre az utóbbi évek kutatásai rámutattak, különösen kisebbségi kontextusban kitüntetett szereppel bírtak.

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a rendelkezésre álló források alapján, elsősorban a *Torontál* c. lap fennmaradt számain⁸ keresztül bemutassa a bánáti magyar értelmiség útkeresését a megszállás alatti bő három és fél évben. Arra keresem a választ, hogy hogyan látta magát a helyi magyar elit, valamint hogyan definiálta önmagát és a saját közösségét. Az önmeghatározások megértésének érdekében a tanulmány azt vizsgálja, hogy az adott szerzőkre milyen korabeli eszmetörténeti hagyományok gyakoroltak hatást, illetve ezeket mennyiben vették át, másrészt – a kortárs kutatások módszertanát segítségül hívva – a megváltozott, egyben sajátos közjogi helyzetben hol látták saját helyüket a bonyolult viszonyokban a helyi, regionális, budapesti, belgrádi szerb és a német katonai megszálló elit hálózataiban.⁹ A szerzők – akiknek a rövid életrajza újabb betekintéseket nyújthat az említett folyamatok megértésében – eltérő háttérrel érkeztek, némileg eltérő világnézettel rendelkeztek és más-más témákról írtak. A tervezetek ezért sosem álltak össze egy egységes programmá, viszont a különböző írások megvizsgálása betekintést nyújt a szerzők által vizionált kollektív tudattartalmak, illetve felrajzolt közösség- és nemzetképek tartalmába. Az írások továbbá részletesen tükrözik a megszállás alatti földrajzi és politikai átmenetiség bizonytalanságát, továbbá a liminalitásoktól meghatározta lehetőségeket az önszerveződés terén.¹⁰ A német megszállás teremtette új rendszerben, amely többször belebegtette a régió belátható időn belüli átadását Magyarországnak, az említett szerzőknek újra kellett keretezniük mondanivalójukat.

A tanulmány első fejezete röviden ismerteti a *Torontál* napilap történetét, szerepét a bánáti magyarság életében és a pozícióját a II. világháború alatti években. Külön foglalkozom a napilap cikkeit átható csoportdinamikával és az írásokban megjelenő népszolgálati eszmével. A második fejezet a *Torontálban* közölt publicisztikák elemzésén keresztül mutatja be a bánáti magyar kulturális elit által a közösség elképzelt helyét a régióban, a Magyarországgal ápolt kapcsolatokban és nem utolsósorban európai viszonylatban. A *Torontál* körüli elit által megálmódott és felrajzolt önkép felvázolása után a harmadik fejezet a bánáti magyarság

⁸ A lap a megszállást követően 1941. április 13-tól újra *Torontál* néven jelent meg, és 1944. október 1-ig tudósított az eseményekről. A partizánok 1944. október 2-án szabadították fel a várost.

⁹ A triadikus modellről részletesen lásd: Brubaker, Rogers: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio*. 2006/3. 3–30.

¹⁰ Itt állandósult átmenetiség, a közösségi hierarchiák feloldódása és a csoportok helyett a viszonylatok meghatározó szerepe a döntő. E kapcsán lásd: Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7–8. 60–66. vö. Szakolczai Árpád: Marginalitás és liminalitás. *Regio*. 2015/2. 5–29.

kulcsfontosságú témáira világít rá, amelyek visszatérő kérdésként merültek fel a közösség mindennapjaiban.¹¹

A Torontál és a közösség

Az egykor a három, Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyéből álló Bánság a történelmi Magyarország nemzetiségi szempontból egyik legösszetettebb régiója volt. A terület nyugati része, amely az I. világháború utáni rendezésben Szerbiához került Torontál jelentős és délen Temes vármegye kisebb részét foglalta magába. Az 1910. magyarországi népszámlálási adatokat leszűkítve a Bánát Jugoszláviához került területére, az látható, hogy a régióban 580 957 fő élt, akikből 232 009 (40,0%) szerb, 133 495 (23,0%) német, 109 510 (18,8%) magyar, 76 398 (13,1%) román és 29 175 (5,1%) egyéb, köztük szlovák, horvát, bolgár, roma anyanyelvű volt.¹² Tíz évvel később a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1921-es népszámlálása alapján a terület etnikai összetétele a következőképpen alakult: 240 213 szerb, 126 530 német, 98 471 magyar, 67 897 román és 17 595 szlovák került bejegyzésre.¹³ A királyi diktatúra alatt 1931-ben végzett népszámlálás az integrális jugoszlavizmus jegyében nem kérdezett rá a nemzetiségi hovatartozásra, mindössze a vallás alapján írta össze a lakosságot. Ekkehard Völkl német történész könyve a következő demográfiai adatokkal számolt az 1931-es népszámlálás alapján: 273 573 szerb, 120 450 német, 95 760 magyar, 62 284 román, 17 884 szlovák és 15 589 egyéb.¹⁴ Mint látható, a bánáti magyarság egyrészt egy bizonyos csökkenésen ment keresztül, amelyben döntően közrejátszott az impériumváltás, a háborús összeomlás, az optálási és a délszláv állam által végrehajtott kiutasítási hullám. A II. világháborús megszállást követően 1941 júniusában a német népcsoport végrehajtott egy felmérést. Ez, ahogyan számos elődje, szintúgy torzított, a németek számát 130 600 főben állapította meg, míg a szerbek számát 245 000 főre csökkentette. A magyarok száma körül megoszlottak a vélemények. A Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség (BMKSZ) által 1943-ban elvégzett felmérés 117 121, majd az egy évre rá, 1944-ben elvégzett 121 452 magyar lakossal számolt.¹⁵ Ezek a számok is merőben túlzásnak bizonyulnak, ahogy a BMKSZ módszerei sem voltak problémamentesek. A német külügy által 1944-ben végzet becslés a magyarok számát 107 000 főben állapította meg. Összevetve

¹¹ A tanulmány kizárólag a magyarság elképzelt tartalmai és nemzetépítés kapcsán felmerülő diskurzusra összpontosít, az ezekből kiinduló szakpolitikai – például kultúra, sport – tervekre részletesen egy külön munka fog kitérni.

¹² Kókai Sándor: A szerb Bánság demográfiai és etnikai viszonyainak változása (1910–2011). *Évkönyv. 6.* Topolya: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, 2016. 21–22.

¹³ Uo.

¹⁴ Völkl, Ekkehard: *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksguppen.* München: Trofenik. 1991. 63.

¹⁵ Völkl, 1991. 64.

a különböző adatokat, a magyarság számát valahol 90 és 100 ezer között határozhatjuk meg a tendenciózus alul- és felülbecslések mellett.¹⁶ A lakosság társadalomföldrajzi rétegződését tekintve jól látszik, hogy a szerb lakosság szinte a régió minden településén kisebb-nagyobb számban képviselve volt. A németek az erős városi jelenlét mellett főleg a régió középső részén, Nagybecskerekén és környékén, illetve délen, Pancsova (Pančevo/Pantschowa) és Versec (Vršac/Werschetz/Hennemannstادت) városok környékén alkottak jelentős közösségeket. A magyarok a Tisza mentén, szintén a régió középső részén és szórványosan délen éltek. A bánáti románság főleg délen Alibunár (Alibunar/Alisbrunn) és Versec szomszédságában alkotott többséget. A bánáti szlovákok Antalfalva (Kovačica/Kowatschitz), Nagylajosfalva (Padina/Ludwigsdorf), Újsándorfalván (Janošik) és Aradác (Aradac/Aradatz) településeken alkottak többséget.¹⁷

Ez a sokszínűség a sajtótermékekben is megmutatkozott, a magyar nyelvű napilapok között pedig előkelő helyet foglalt el az 1872 óta megjelenő *Torontál*. A nagybecskereki nagy múltú, megyei napilap bőven biztosított teret a közösség érdekében szólók gondolatainak kifejtésére, programszerű cikkeik terjesztésére. A *Torontál* a dualizmus alatti időkben sem az ellenzékiességéről volt híres, sőt, pont az ellenkező igaz. A *Torontált* Deák Ferenc elkötelezett híve, a későbbi országgyűlési képviselő, Balás Frigyes alapította. A lap a vármegye hivatalos közlönye volt.¹⁸ A két világháború között a „bánáti oldal” meghatározó magyar sajtóorgánuma lett, amely a királyi diktatúra alatt – a történelmi földrajzi nevek betiltása miatt – *Híradó* néven jelent meg. A lapnak a 1929-től a II. világháborúig igen szűk volt a mozgásteret. A lap a német megszállást követően (1941. április 11–13.) sem vett fel egy militáns ellenzéki vagy ellenálló pozíciót, de erre a berendezkedő helyi német, diktatórikus vezetés alatt nem is volt lehetősége és a háromhatalmi egyezmény fényében, amelyhez Magyarország is csatlakozott, nem is volt rá szüksége. A lap a tengelyhatalmi szövetségi viszonyok árnyékában a lokális kormányzat hallgatólagos támogatója volt.¹⁹ A polgári hatalom a népi németek kezébe került, és a létrehozott protokormány hivatalainak élén a Volksgruppenführernek, azaz a bánáti, népi németek képviselői szervéhez hűséges németek álltak. A hivatalok alsóbb szintjein több szerb és magyar kapott állást. Ez a Nagybecskerek központtal működő, etnikai alapon megszervezett protokormány a belgrádi német megszálló vezetés szerveinek felelt.²⁰ A *Torontál* a német polgári vezetőség általános intézkedéseit

¹⁶ Uo.

¹⁷ Kocsis Károly – Kicošev, Saša: *A Vajdaság mai területének etnikai térképe*. Budapest: MTA Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Kutatóintézet, 2004.

¹⁸ Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története (1849–1918)*. Újvidék: Forum, 2004. 30.

¹⁹ Németh Ferenc: *Élet a Bánátban a német megszállás alatt, 1941–1944*. In: Hornyák Árpád – Bíró László (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest: MTA BTK TTI, 2016. 177–207.

²⁰ Shimizu, Akiko: *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Münster: LIT Verlag, 2003.

rendszeresen közölte, azonban az erős cenzúra miatt azok büntetteiről és a diszkriminatív döntéseiről, amelyek a magyarokat is érintették, mint például a helyi zsidó lakosság deportálásáról, a régió gazdasági kizsákmányolásáról és a helyi lakosság fokozatos elszegényedéséről nem számolt be.

A *Torontálban* publikált programszerű cikkek megjelenése aligha volt véletlen. A korabeli kisebbségi magyar sajtóban számos példát találhatunk erre. A két világháború közötti Romániában a *Korunk* vagy a *Hitel*, Csehszlovákiában az *Új Szellem* hasábjain számos cikk jelent meg, amelyben a lokális elit irányítást igyekezett mutatni a közösségnek.²¹ Ez alól az említett államokban élő egyéb kisebbségek sem voltak kivételek.²² A kisebbségbe került közösségi elit gyakran egy-egy nemzetépítési stratégiát képviselt. Ezek a stratégiák részben a nagy nemzeti narratívára, részben a regionális sajátosságokra alapozva határozták meg saját közösségüket. Ezek nemzetépítő tevékenységére számos példa hozható fel, és az etnikai kisebbségek nemzetépítéséről számos elemzés született.²³ Ezek kiinduló alaptézise, hogy a kisebbség elől sem szabad elvitatni a nemzetépítés lehetőségét.²⁴ A kisebbség helyzeténél fogva azonban lényegesen hátrányosabb pozícióból tudja ezt megvalósítani, hiszen nem rendelkezik azokkal az erőforrásokkal, amelyeket a nemzetállami keret tud a többség számára biztosítani.²⁵

A *Torontál* hasábjain megjelent cikkekben két lényeges közösségszervezési gondolati koncepció köszönt vissza. A szövegek rendszeresen magukban hordozták a „egyenmúsító diskurzus” ismertetőjeleit.²⁶ Az elképzelés mentén a szerzők és a cikkek a magyar közösséghez és a közösség nevében szóltak. Az általuk megrajzolt kollektív „mi” egy homogenizáló céllal zajló folyamatot mutatott be, amely megteremtette az elképzelt közösséget.²⁷ A *Torontálban* publikáló szerzők így azt a kollektív szerzőséget alkották meg, amelyik megragadta és leírta a kisebbségi közösséget, illetve annak nevében és érdekképviselésében lépett fel. A másik gondolat, amely jelentős hatást gyakorolt a *Torontál*-elite, az a két világháború között a kisebbségi közösségekben megjelenő népszolgálati eszme volt. Ez az erősen

128–150.

²¹ A kisebbségi sajtó szerepéről lásd: Egy Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. Magyar Kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. Budapest: Napvilág, 2015. 19. Vö. Török, Zsuzsanna: Planning the national minority: Strategies of the Journal *Hitel* in Romania, 1935–44. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2001. 7:2, 57–74, DOI: 10.1080/13537110108428628

²² A német kisebbségi sajtó kapcsán példaként lásd: Wendt, Christopher: Formulating Germanness in the Banat: ‘Minority making’ among the Swabians from Dualist Hungary to Interwar Romania. *National Identities*, 2021. 23:4, 325–347, DOI: 10.1080/14608944.2020.1810651

²³ Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*. 2000/3. 219–241.

²⁴ Uo. 220.

²⁵ Uo. 227.

²⁶ Cs. Gyimesi Éva: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1998.

²⁷ Uo.

kollektivista koncepció a nemzeti közösséget egy egységes organikus entitásnak képzelte el. Ebben a középosztály és különösen az értelmiség közösségi felelősségvállalásának döntő szerepe volt. A népszolgálat – részben rokonságban a népi írók mozgalmának gondolataival – rendkívül érzékeny volt a szociális kérdések iránt. Ezek mentén a középosztálynak a közösség társadalmi, oktatási és gazdasági felzárkóztatásáért kellett küzdenie.²⁸ Dániel György László a napilap túlzásokra hajlamos, mindig rövid angol pipával a kezében feltűnő szerkesztője Zilahy Lajos mondatát kölcsönözve határozta meg küldetését.²⁹ „Az író feladata az indítás.”³⁰ – vallotta d.gy.l. – ahogy rövidebb publicisztikáit jegyezte – 1942 őszén.

Ezeket összevetve a *Torontál*-elit a nemzet primordiális elképzeléséből indult ki, viszont a megváltozott közjogi helyzetben és a megszállást követően megszilárduló új határok között addig ismeretlen keretek között találta magát. A megszállást követően a Bánát belső közigazgatásról szóló rendelet értelmében az 1941. nyarán a német megszálló katonai vezetés nyomására a Milan Nedić vezette szerb báb-kormány a bánáti adminisztrációt a helyi németekre bízta. Ennek köszönhetően az addigra a német nemzetiszocialista ideológia alatt álló Volksgruppenführung³¹ prominens tagjai kerültek hatalomba. Az általuk felépített és gyorsan megszilárduló közigazgatás minden szakpolitikai területre kiterjedt.³² Az év decemberében végrehajtott közigazgatási reform értelmében a régió a birodalmi németek által megszállt Szerbia 14 körzetének egyike lett, továbbá bizonyos fokú területi autonómiát kapott.³³ A helyi németek által megvalósított diktatórikus hatalomgyakorlással viszonylag hamar meggyűlt a baja a nemzetiségeknek. Úgy Budapest, mint Bukarest az új helyzet elfogadása ellenére panaszokkal támadta Berlint. A német hatalom diszkriminatív lépéseire példa, hogy a megszállás kezdetén a helyi német vezetőség bezáratta a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség fiókjait, és betiltotta azok működését.³⁴ A bonyolult szövetségi viszonyban a magyar fél nyomására a német birodalmi vezetés a szerb kormány által 1941 októberében rendeletbe foglaltatta a magyarok közigazgatásban való részvételét. Jeszenszky Ferenc földbirtokos, a BMKSZ verseci fiókszervezetének egyik vezetője ezek értelmében lett segédbán-helyettes, Nagy Géza pedig Nagybecskerek polgármesterhelyettese

²⁸ Papp István: A népszolgálat formái a magyar népi mozgalom történetében. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony: Kalligram, 2015. 91.

²⁹ K. Végh Vilma: Pillanatsfelvételek. *Torontál*, 1943. szeptember 16. 2.

³⁰ Dániel György László: Az író feladata az indítás. *Torontál*, 1942. november 27. 2. vö. Németh Ferenc: Az indítás szolgálatában. *Híd*. 1998/1–2. 72

³¹ A Volksgruppenführung (népi német vezetés) a bánáti németek érdekképviseleti szerve volt a II. világháború alatt, amelynek az élén Josef Sepp Janko állt. Részletesen lásd: Zakić, 2016, 97–99.

³² Shimizu, 2003, 195–201.

³³ Zakić, 2016, 84–85.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1941-R-19851

– hogy csak a legrangosabb pozíciókat emeljük ki.³⁵ Emellett további rendeletben szabályozták a hivatalos nemzetiségi nyelvhasználatot azokban a községekben, amelyekben a németek és a szerbek mellett egy harmadik nemzetiség is döntő számot ért el.³⁶

A fennálló politikai és földrajzi liminális állapotban³⁷ és az ezzel járó átmeneti bizonytalanságban – mivel a Bánát német megszállását Berlin Budapest felé sokáig átmenetként kommunikálta – a magyar közösség kulturális elitje a *Torontál* hasábjain közölt írásokkal új kiutat igyekezett keresni. Az új határok, és azok sokszor szigorúan korlátozott átjárása új, regionális – sokszor szubverzív – önértelmezéseket teremtett.³⁸ A kisebbségi irodalom ezen túl pedig mindig magában hordozza a fennálló status quo deterritorializációját azáltal, hogy rámutat a közösséget meghatározó tényezőkre a többség uralta hatalmi aszinkronban.³⁹ Ettől függetlenül megmaradt a kapcsolat a magyar fennhatóság alá került Bácskával és ezen keresztül a magyar elittel, de a határ inkább elválasztó tényezőnek bizonyult.

A bánáti magyarok helye a világban

A Bánát, ahogy az I. világháború után elcsatolt területek mindegyike, a revízió szerves részét képezte. Az integrális revízió értelemszerűen a régió teljes egészét követelte vissza.⁴⁰ Az eltérő ideológiai koncepciók és azok mentén vélt vagy valós geopolitikai alakulások szerint kidolgozott tervek hol a Bánát északi részét követelték, hol a teljes egészét, ám gazdasági és biztonságpolitikai megfontolásokból – Belgrád védelme miatt – engedményként egy sávot meghagytak volna a déli szomszédnak.⁴¹ Ha a revíziós elképzelések ütemtervét nézzük, a Bánát vagy a teljes történelmi Bánság nem élvezett olyan előkelő pozíciót a magyar közgondolkodás mentális térképén, mint Erdély vagy a Felvidék.⁴² A terület visszacsatolását a legtöbb revíziós terv csak Erdély és a Felvidék megszerzése után tartotta fontosnak, de ezzel párhuzamosan elengedhetetlennek tartották kiemelni, hogy a dél-alföldi régió esetében lenne a legegyszerűbb a határkiigazítás, mivel a magyar lakosság jelentős

³⁵ Zakić, 2016, 92.

³⁶ Uo.

³⁷ Liminalitás alatt az Arnold van Gennep és Victor Turner által leírt átmeneti állapotot értem. Lásd: Szakolczai, 2015, 10–12.

³⁸ Bindorffer Gyöngyi: Határon innen - határon túl. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből III.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005. 35.

³⁹ Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *Kafka. Toward a Minor Literature.* Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 1986. 18.

⁴⁰ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Budapest: Osiris, 2001. 126.

⁴¹ Uo. 131–156.

⁴² Uo.

része a határ közvetlen közelében élt.⁴³ A két világháború közötti nyilvánosságba elsősorban Temesvár mint a magyar iparosodás egyik fellegvára tudott betörni. A régió kapcsán továbbra is megmaradtak a bevett (autó)sztereotípiák, mint a végtelen termőföldek képe és az etnikai sokszínűség. A bánáti elitet az I. világháború előtt és a két világháború között a magyarországi, elsősorban budapesti sajtó többször kritikával illette, ti. hogy az oszmán hódítás leverése után eltelt évszázadok kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy kialakuljon egy helyi erős regionális elit.⁴⁴ Ez a megállapítás a századfordulótól kezdve a II. világháborúig több feszültséget szült. A századfordulón több egyesület keretében megindult a történelmi Bánság történeti feldolgozása és a régió elitjének felzárkózása. Pesty Frigyes, Ortvay Tivadar és Szentkláray Jenő az oszmán hódoltság alatt elpusztult történelmi források hiányában a középkorhoz nyúltak vissza, hangsúlyozva a magyar elem középkori dominanciáját és folytonosságát.⁴⁵ Ezek ugyanakkor nem teremtettek egy erősen regionalista hagyományt, a déli vármegyéket tudatosan a nagy nemzeti történelmi narratíva után a nagy haza elképzelése mentén és annak keretében konstruálták meg.⁴⁶ Ezzel egyidejűleg a bánság más nemzetiségei, a szerbek, románok, németek saját történelmi narratívákat építettek, amelyek nem egy hasonló nemzeti kizárólagosságot hangsúlyoztak.⁴⁷ A régió az I. világháborút megelőzően erősen a magyar fővárostól függött. A századfordulóra megjelent egy bizonyos fokú regionalizmus, de az nem tudott meghatározóvá válni a régióknak a „nagy magyar hazán” belüli elképzelésével szemben.⁴⁸ A Budapest felé fennálló függőségi viszony és a hosszú hagyományra visszatekintő regionalizmus hiánya a két világháború között is meghatározta a délszláv államban élő magyar eliteket. A jugoszláviai magyar kulturális elit ezt némileg ellenpontozni igyekezett, azzal, hogy a „vármegyeházi politizálással” való szakításra szólított fel, cáfolta a hiányzó regionális identitásról adott nyilatkozatokat, és erősen dolgozott a helyi színek, helyi értékek mentén hangsúlyozni, kidolgozni annak kereteit.⁴⁹

⁴³ Példaként lásd: Kuncz Ödön: A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékírat Sir Robert Gower képviselőhöz. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1934. Vö. Gömbös Gyula revíziós terve (1934). Zeidler, 2001. 153.

⁴⁴ Bisztray Gyula: Vajdasági irodalmi élet. *Magyar Szemle*. 1934/9–12. 430–433.

⁴⁵ Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*. 2014/2. 197–198.

⁴⁶ Varga Bálint: A nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánáti történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 2015/62. 163.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A bácskai és bánáti regionalizmussal kapcsolatban lásd: Mák Ferenc: *Cicelle virágoskertjének díszei*. Újvidék: Forum, 2020. Vö. Kókai Sándor: *Bánság*. Természet, társadalom, gazdaság (1718–2011). Nyíregyháza–Kiszombor: MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történelmi Földrajzi Albizottsága, 2022.

⁴⁹ Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935–1940). In: Bárdi és tsai, 2015. 147–148. Vö. Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék: Forum, 1984. 17–18.

A már említett Dániel György László nem 1942 őszén ragadott először tolat, hogy megossza gondolatait az olvasóközönséggel. Dániel viszonylag hamar élt a lehetőséggel, viszont jól mutatja a német megszállás kezdeti fázisában a magyar közösség és elitjének átmenetiség meghatározta állapotát, hogy a programadó cikkek csak a német adminisztráció megszilárdulása után, 1941. nyarától, ősztől jelentek meg. Míg a szomszédos Bácskában az év húsvétja a magyar honvédek bevonulásának örömétől volt hangos – a magyar nyelvű sajtó nem mulasztotta el a vallási ünnepet a „magyar feltámadás” gondolatával összekötni –, a bánáti magyarság a Wehrmacht csapatainak érkezését nézte végig. A vágyakozás a beígért visszatérés után megmaradt, ezért igyekezett a *Torontál* állandó szerzője a lakoságot megnyugtadni:

„Mindenki tudta, hogy nagy szövetségesünkkel buktunk el a világháborúban és mindenki tudja, hogy nagy szövetségesünkkel fogunk feltámadni. Nincs igaz magyar ember, aki mást akarna, mint a nagy német nemzet egyetlen fia is.”⁵⁰

A cikk ezután a birodalomból érkezett Harald Turnert, a német katonai megszállás közigazgatási vezetőjét idézte, akinek kijelentése elhúzta a mézesmadzagot a magyar olvasók előtt. Turner a Bánát hovatartozása miatti feszült diplomáciai állapotok megnyugtatósa érdekében arról szólt, hogy a szerb államnak vissza kell vonulnia a Duna-Száva vonala mögé.⁵¹ Dániel írása a birodalmi német főtisztviselő idézete után a következőkkel zárult:

„Ez azt jelenti, hogy a magyar hadsereg nem állt meg az új határánál, a Tisza partján, hanem csak taktikai okokból várakozik, hogy, ha szövetségesekkel egyetértésben vezetett háború engedi, elfoglalja a déli határok utolsó szakaszát is.”⁵²

Dániel György László politikai okfejtésének németbarátsága a magyarországi politika fő vonalához illeszkedett. Az újságíró, úgy tűnik, nemcsak a szivarokat és a német szövetségest kedvelte, hanem Madáchot is. A cikkét, ahogy a későbbiekben többször is, *Az ember tragédiája* ikonikus –, *Ember küzdj és bízva bízzál*” – soraival zárta.⁵³ Az újabb állapotváltozás és rendszerváltozás után fellépő helyi magyar kulturális elit – elsősorban a *Torontál* körül csoportosuló szerzői kör –, mint látható, megpróbálta megragadni a közössége szempontjából fontos kulcspozíciókat a kiépülő népi német közigazgatás árnyékában.⁵⁴ A *Torontál* hasábjain Dániel György László örömmel konstatálta, hogy a jugoszláv időkből való tiltás

⁵⁰ Dániel György László: Előre az ezeréves déli határokra. *Torontál*, 1941. szeptember 2. 3.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Kántor, 2003. 230.

feloldódott, a lap már nem csak híreket közölhet, hanem formálhatja is a közvéleményt.⁵⁵ A későbbiekben a lapban publikáló szerzők körét nehéz meghatározni. A II. világháború alatt a lap állandó munkatársain, mint a már idézett Dániel György Lászlón, Selmeczy Jánoson vagy például a kulturális témákról író K. Végh Vilmán túl, számos egyéb egyházi és világi vezető ragadott tollat. A bánáti magyarság meghatározó ügyeiről írtak a két világháború között is publikáló iskolai tanárok, mint Kristály István, a Bánátból elszármazott, Budapesten befutott író, Herczeg Ferenc, valamint egyházi vezetők, úgy reformátusok, mint Gachal János és katolikusok, mint Kovács István, Dániel Géza vagy Szentgáli Boday József.

Dániel Géza már idézett írása hasonló stílusban szólt a Bánátról, mint újságíró névrokona. A plébános szűkebb hazájáról mint „*ősi föld[ről]*” írt.⁵⁶ Dániel Gézát 1935-ben szentelték pappá szülővárosában, Nagybecskereken. Ezt követően különböző észak-bánáti településeken teljesített szolgálatot.⁵⁷ A megszállást követően Dániel többször ragadott tollat. A tanulmány elején idézett cikket követően *Keresztény magyar* című cikkében a magyar fajvédelem ismert témaköreire alapozva képzelte el közösségét. A cikk a tendenciózus fajvédő toposzoktól, fatalista nemzethaláltól és antiszemita összeesküvés-elméletektől volt hangos, és ezen eszméknek megfelelően követelt radikális irány- és őrsekváltást.⁵⁸ Dániel elképzelésében a magyar csakis keresztény lehetett, ezzel és hasonló kijelentéseivel kizárta a német megszállást követően rövid időben belül deportált főleg magyar identitású bánáti zsidóságot a nemzetből. Terveiben a bánáti magyarság érdekképviselői szervét a Délvidéki, majd Dunamelléki, majd Bánáti Magyar Közművelődési Szövetséget (BMKSZ) is ilyen irányba szerette volna elvinni.⁵⁹ Dániel 1944 őszén Németországba menekült, ahol 1978-ban hunyt el.⁶⁰

Kristály István, a padéi iskola igazgatója és a lap állandó szerzője követte az előzőek példáját. Kristály Vető György álnéven már a királyi délszláv állam alatt írásokat közölt a különböző fórumokban. Kezdetben kisebb prózai műveket jegyzett, amelyeket az 1932-ben induló *Kalangya* rendszeresen közölt. A szépirodalmi munkásságán túl a nevéhez kötődik a szintén Vető György néven jegyzett *Betűvető* című füzeté, amely az analfabetizmus leküzdéséért folytatott mozgalom egyik fontos hivatkozási pontja lett.⁶¹ Az iskolaigazgató a társadalommal és a közösséggel foglalkozó írásai az 1941 és 1944 közötti periódusban emelkedtek új szintre. *A Torontál* visszatérő szerzőjeként két témával foglalkozott mélyrehatóan: a falvak

⁵⁵ Dániel György László: Az író feladata az indítás. *Torontál*, 1942. november 27. 2.

⁵⁶ Dániel Géza: Ki a magyar? *Torontál*, 1943. szeptember 2. 1.

⁵⁷ Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz. *Magyar Szó*, 1996. február 17. 12.

⁵⁸ Dániel Géza: Keresztény magyar. *Torontál*, 1941. november 21. 2.

⁵⁹ Uő.: Ki a magyar? *Torontál*, 1943. szeptember 2. 1.

⁶⁰ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. I. Újvidék:* Forum: 2002. 215.

⁶¹ Bárdi, 2015. 175.

helyzetével és az oktatással. A bánáti magyar falvak állapotával foglalkozó publicisztikáinak jelentős része a századfordulón kidolgozott középkordiskurzus mentén magyarázta a közösség helyzetét. Kristály cikkeinek címe, tartalma folyamatosan visszautalt a területnek az egykori magyar államhoz való tartozására és az ott betöltött szerepére. Ezek közül kiemelkedik az 1942 nyarán elvégzett észak- és közép-bánáti körútjának leírása. A körút keretében meglátogatott falvakban tapasztaltak alapján írta meg a *Betűország-Meseország* című cikksorozatát, amely tükrözte a két világháború közötti népszolgálatban is helyet kapó falukutatás jegyeit.⁶² Kristály ezekben az írásokban amellett, hogy rámutatott a falusi magyar lakosság válságos helyzetére tovább erősítette a bánáti magyar jelenlét folytonosságának évszázadairól szóló narratívát. A cikkek címei, tartalmai is erre utáltak. Nagyikikindáról (Kikinda/Grosskikinda), mint Mátyás király ősi földjéről, Padé (Padej) kapcsán pedig a középkorban a falu helyén álló településről és az azóta tartó kontinuitásról írt – habár konkrét történelmi bizonyítékokra nem tudott hivatkozni.⁶³ Kristály amellett, hogy a leírta a közösségeket, ezzel erősítve az általa képviselt diskurzust, útleírásával a szűkebb haza bebarangolására buzdított a hatóságok által erősen korlátozott mobilitás ellenére. Ez a gyakorlat, a szűkebb pátria virtuális és gyakorlati megismerése tovább erősítette a nemzet és az általa belakott tér létrehozását.⁶⁴

Ahogy a *Torontál*ban közölt írások a kulestémák esetében eltéréseket mutatnak, úgy egy közös műltszemlélet sem rajzolható meg a közölt cikkek alapján. Ettől függetlenül mindegyik szerző a múltban – mint az már a középkordiskurzus kapcsán látható volt – megkerülhetetlen forrásra talált. A középkor felemlegetése mellett legalább ennyire kiemelt szerep jutott az 1848/1849-es forradalomnak és szabadságharcnak, Kossuth Lajosnak, Széchenyi Istvánnak, valamint a dualizmus prosperáló éveinek és Deák Ferencnek. Az utóbbi korszak Kristály István munkásságában sajátos, kiemelt pozíciót kapott. A cikkeiben megrajzolt faluképekben a Bánát elhagyatott, romos kastélyai a magyar nemesség és vezető osztályok – a szerzők szerint átmeneti – talajvesztésének jelképeivé váltak.⁶⁵

A regionális önmeghatározásokon túl a szerzők túllépve a mindenkori határokon a Bánátnak az új európai rendben is szerepet vizionáltak. Az érvelés jól

⁶² Bárdi Nándor: *A népszolgálat genezise és tartalomváltozása*. In: Bárdi és tsai, 2015. 18.

⁶³ Kristály István: *Betűország-Meserország*. Hollós Mátyás király földjén, Nagyikikindán. *Torontál*, 1942. augusztus 6. 3. Vö. Uő.: *Betűország-Meserország*. Padé a törhetetlen magyar életkedv és munkabírás erős vára. *Torontál*, 1942. szeptember 29. 4.

⁶⁴ Judson, Pieter M.: Inventing Germans: Class, Nationality and Colonial Fantasy at the Margins of the Hapsburg Monarchy. *Social Analysis. The International Journal of Anthropology*. September 1993, No. 33, Nations, Colonies and Metropolises (September 1993) 59.

⁶⁵ Kristály István: *Betűország-Meserország*. Bocsár szervezkedik és őrzi fejlődése útjait. *Torontál*, 1942. szeptember 17. 3. Vö. Uő.: *Betűország-Meserország*. Torontálorszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12. 3.

tükrözte a magyar birodalmi gondolat ismert vezető motívumait.⁶⁶ Kristály István termékeny munkássága ebbe a gondolati világba is betekintést engedett. Az iskolaigazgató elképzeléseiben a Bánát jelentette a nyugati civilizáció és az elképzelt kelet közötti kapcsolatot. Ebben a narratívában Kristály elengedhetetlennek tartotta kiemelni a két világháború közötti konzervatív kurzus meghatározó elképzelése, a Szent István-i állameszme mentén a magyar nemzet államalkotó képességét.⁶⁷

„A magyar nemzet több, mint ezeréves államvezető elgondolása Európa történelmében pótolhatatlan történelmi tény, kifejezhetetlenül nagy erkölcsi távlat, amelyben az elhelyezkedés mindig a legmagasabb rendű lelki értékek alapján történt meg. Ebben a keretben mindig mindenki csak nyert. Bármerre is nézzünk, a tények ezernyi bizonyítékával találkozunk.”⁶⁸

Kristály vilásképe szerint:

„[a] magyarság e nagy történelmi szerepe nélkül a Kárpát-medence irtózatos örvénnyé lenne, Európa temetője. Ezen a magyar történelmi szerepen bontakozik ki az új Európa igazi eljövő arca.”⁶⁹

A szerző narratívájában a Bánát Európa utolsó „végváraként” jelent meg, amely csak a magyar vezető elitnek köszönhetően tudott eddig fennmaradni, akik „nemcsak politikusok voltak.”⁷⁰ Kristály szerint: „Minden [magyar] vezérünk alkotó, tanító személyiség és megtartó nevelői, erkölcsi egyéniség volt.”⁷¹

A történelemszemléletet megvizsgálva egyedül a királyi délszláv állam kapcsán figyelhető meg konszenzus. A két világháború közötti időszakról a lap általában csak az elmúlt 22, illetve 23 év megjelölés alatt írt. Általános megegyezés volt a belgrádi kormányok nemzetiségeket elnyomó politikájáról, a magyar iskolahálózat felszámolásáról – ez különösen fáj a *Torontálnak* – és a további jogkorlátozásokról.

A bánáti magyarság önképét az írások alapján három elképzelés határozta meg: helye az egyetemes magyar közösségben, ezzel szorosan összekapcsolódva helye Európában és ezáltal helye az új kialakuló világrendben, és a legfontosabb, helye a Bánátban. Az utóbbi, tekintettel történelemfelfogására, az értelmiségiek által

⁶⁶ A magyar birodalmi gondolatról részletesen lásd: Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. *Mozgó Világ*, 2012/8–9. 4–5. vö. Varga Bálint: A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században. *Századok*, 2020/6. 1191.

⁶⁷ Ablonczy Balázs: Bethlen István és Teleki Pál konzervativizmusa. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest: Osiris, 2009. 179–180. Vö. Egy Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes*, 2010/2. 100–101.

⁶⁸ Kristály István: Kenyér és kötelesség...*Torontál*, 1942. március 13. 4.

⁶⁹ Uő: Új magyar szerep. *Torontál*, 1943. július 29. 2.

⁷⁰ Uő: A magyar iskola. *Torontál*, 1942. június 28. 1.

⁷¹ Uo.

felvázolt nemzetkép esetében különösen hangsúlyosan jelent meg, hiszen a magyar közösség történelmi helyzetét és szerepét emelte ki a régióban. A két világháború közötti periódus, amelyet a sajtóban megjelent cikkek csak az elmúlt 22 és/vagy 23 év szófordulattal jellemeztek, a nemzeti elnyomás jelképévé vált. Dániel György László könyörtelenül csapott le Szerb Antal 1934-ben megjelent *Magyar irodalom-történet* című könyvében található állítására, amely szerint: „Legkevésbé fejlődött ki önálló magyar szellemi élet a Délvidéken, a trianoni béke által Jugoszláviához csatolt területeken.”⁷² A szerző az említett toposzokhoz visszanyúlva Szerb állítását – akit különösen a háború alatt zsidó származása miatt folyamatos antiszemita támadások érték⁷³ – annak tudta be, hogy az irodalmár nem járt a bánáti magyarok között. Dániel duzzadó magabiztossággal és minden szerénységet mellőzve állította, hogy:

„Csak szerénységünk tiltotta, hogy cégjelezzük adományunkat. Tettük ezt azért, mert mi gazdagok vagyunk és adnunk kell azoknak is, akiknek nincsen. A bánáti kenyérmezők dalolnak, beszélnek, mesélnek.”⁷⁴

A *Torontál* szerzői hangsúlyosan helyet követeltek maguknak a II. világháború alatti diskurzusokban. A cikkek magukat és a közösséget a „nagy magyar haza” szerves részeként írták le, és döntően támadták a Bánátot a perifériára helyező megfogalmazásokat. A terület határvidék jellegét egyedül kifelé erősítették meg, amely elképzelés mentén a Bánát a nyugati és a keleti világ közötti mezsgyét képezte.⁷⁵ Ahogy sok más határvidékek, a régió így egyfajta egyedülálló „nemzeti küzdelem” színterévé vált, amelyben a bánáti magyaroknak vissza kellett szerezniük elveszett pozícióikat.⁷⁶ A helyzet sajátossága, hogy ez a „nemzeti küzdelem” a régió belül nem jelent meg, a Bánátot a szerzők nem úgy mutatták be, mint egy határrégiót. A birodalmi német megszállókat, a népi német vezetést és a további nemzetiségi eliteket nem illették kritikával, hiszen a szövetségesi kötelezettségek miatt erre aligha volt lehetőségük, engedélyük, merszük.⁷⁷ Mi több, az említett berlini, belgrádi, nagybecskereki német elitekről a kötelező tájékoztatásokon túl nem is vettek tudomást. A bánáti kulturális elit teljes mértékben átvette a magyarországi politikai diskurzusok meghatározó témáit. Magát és a régiót már a régi hazán belül látta, ezért a magyarországi támogatásokról sem mint segélynyújtásokról írtak, mint a külföldön élő közösségek esetében, hanem magától értetődő természetességgel,

⁷² Dániel György László: Bánát szellemi élete. *Torontál*, 1943. augusztus 5. 2.

⁷³ Havasréti József: *Szerb Antal*. Budapest: Magvető, 2019. 579.

⁷⁴ Dániel György László: Bánát szellemi élete. *Torontál*, 1943. augusztus 5. 2.

⁷⁵ Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation*. Activists on the Language Frontier in Imperial Austria. Cambridge – London: Harvard University Press, 2006. 28–29.

⁷⁶ Judson, 2006. 20–21. Vö. Kristály István: Kenyér és köteletség. *Torontál*, 1942. március 13. 4.

⁷⁷ Brubaker, 2006. 4–9.

mintha már megváltoztak volna az államhatárok.⁷⁸ A sajtóanyagok és a témák átvétele mellett jó példa erre a csoportdinamikára, hogy a magyarországi ünnepnapokat, így Horthy Miklós kormányzó születés- és névnapját, március 15-ét és augusztus 20-át szintén megünnepelték.⁷⁹ Ezek a gyakorlatok pedig tovább erősítették a közösségnek a „nagy magyar nemzethez” való tartozását.

Intézményépítés és közösségszervezés

A királyi délszláv államban a magyar közösség a Belgrád központosító és diszkriminatív kisebbségpolitikája mellett többször kísérletet tett az önszerveződésre. A magyar elit célkitűzéseinek az 1922-ben megalakult Magyar Párton keresztül próbált érvényt szerezni kevés sikerrel. A Magyar Pártnak 1927-ben a radikálisok listáján sikerült három képviselőt a belgrádi Skupštinába juttatni, de lényeges javulást a magyar közösséget érintő ügyekben nem sikerült elérni.⁸⁰ 1929-től a királyi diktatúra bevezetése és a politikai pártok betiltását követően a magyar kisebbség ügyének országos képviseletére csak korlátozottan nyílt lehetőség. Országos ernyőszervezet, a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség felállítására csak 1940-ben adatott újra lehetőség.⁸¹ Ezzel párhuzamosan értékelődtek fel lokális szinten a kulturális egyesületek, mint Szabadkán a Népkör vagy Nagybecskerekén a Magyar Közművelődési Egyesület.⁸²

A népi németekből álló polgári hatalom árnyékában a bánáti magyarság új kísérletet tehetett a közösség megszervezésére. Az oda vezető út messzemenőleg nem volt konfliktusmentes. A német vezetés a megszállással betiltotta a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség működését, és bezáratta irodáit, amelyek csak a kötelező névváltoztatás után kezdhették meg újra működésüket. A konfliktus mögött az álhatott, hogy a DMKSZ-tagság a korporatív logika szerint az adott nemzethez való tartozást jelentette. A megszállást követően több német vagy német származású bánáti lépett be a DMKSZ-be, hol a magyar tudat miatt, hol a magyarok felé mutatott szimpátia miatt, és hol azért, hogy megmeneküljön a Waffen-SS-be

⁷⁸ Cornwall, Mark: The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940. *The English Historical Review*, Sep., 1994, Vol. 109, No. 433 (Sep., 1994), 923. Vö. Hogyan folyt le a bánáti magyar középiskolai tanulók magyarországi tanulmányi kirándulása. *Torontál*, 1942. június 4. 2.

⁷⁹ Brubaker, 2001. 61–62. Vö. Horthy Miklós kormányzó névnapjának megünneplése a Bánátban. *Torontál*, 1941. december 3. 1.; Horthy-ünnepség Torontálvásárhelyen. *Torontál*, 1942. december 11. 2.; Horthy-ünnepély Pancsován. *Torontál*, 1942. december 11. 2.

⁸⁰ A. Sajti, 2004. 70.

⁸¹ Uo. 106.

⁸² Bárdi, 2015. 146. Vö. Várady Tibor: Magyar kisebbségi kultúrélet a Jugoszláv Királyságban – betiltások és jogi próbálkozások tükrében. In: Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék: Forum, 2022, 88.

való besorozástól.⁸³ A sorozás, a magyarság részvétele a bánáti karhatalmi egységekben és a magyarok munkaszolgálata volt a bánáti magyar elit és nagybecskereki helyi, illetve belgrádi birodalmi németek közötti szembenállás fő forrása.⁸⁴

„Bízható jelenség, hogy mindenki megérti, hogy miért kell egy táborba gyülekezni és felszólítás nélkül jelentkezni a felvételre. A szervezet jelentősége abban rejlik, hogy minden keresztény és magát magyarnak valló egyén tömörül a Szövetségbe és ezzel a Szövetség nyilvántartásában nemcsak minden magyar ember szerepel, hanem foglalkozási ágak szerint is csoportosulnak és meginduló munkánál nagyon megkönnyíti az adminisztrációt és munkát. A bánáti magyarságnak nincs az a problémája, amellyel a Szövetség ne foglalkozna. De a Szövetség ezen túl is megy, nem csak érdeklik a problémák, hanem azok megoldásán is fáradozik, amennyiben ezt hatáskörében eltudja intézni. Nekünk bánáti magyaroknak nem szabad senki segítségére számítani, hanem igyekeznünk kell magunkon segíteni.”⁸⁵

A magyar kisebbség az új közjogi keretekhez kellett igazítsa a közösség megszervezését. Miközben a helyi némettség a Harmadik Birodalom támogatását élvezve szervezkedett és diktatórikus módszerekkel gyakorolta a hatalmat, a magyar és egyéb nemzeti kisebbségek döntően saját erejükből voltak kénytelenek fenntartani szervezeteiket. A bánáti magyarság a kisebbségi közösségszervezés terén a már megszokott és ismert stratégiához nyúlt: az intézményépítéshez. A helyi magyar politikai, gazdasági és kulturális elit azon intézmények felállítását tűzte ki célul, amelyek a királyi Jugoszláviában nem jöttek létre vagy működésük korlátozva volt. Az intézmények körüli elképzelésekben egyszerre igyekeztek visszatérni az 1918 előtti magyar hagyományokhoz, és sokban merítettek a jugoszláviai nemzetiségek, elsősorban a németek két világháború közötti, a Deutsch-Schwäbischer Kulturbundon keresztüli önszerveződéséből.

A *Torontál*-ban megjelent publicisztikák az intézményépítés kapcsán három kulcsfontosságú kérdést érintettek. A kulturális elit problématérképén ezek az ügyek mindegyike, mint a nemzeti kisebbségeknek hátrányos helyzetet teremtő ügyek tematizálódtak.⁸⁶ Elsőként egyértelműen a hiányzó érdekképviseleti szerv kérdése emelkedett ki, ezt követte a két világháború között felszámolt oktatási hálózat megszervezése, továbbá az előző kettővel szorosan összefüggő szociális és gazdasági háló felépítése. Az utóbbi kettő teljes mértékben a DMKSZ-nek, majd a BMKSZ-nek volt vagy lett volna alárendelve a jövőben. Az említett szakpolitikai kérdésekért a csúcshintézmény különböző osztályai feleltek, mégis fontos ezeket külön-külön is megvizsgálni, hiszen

⁸³ Muzej Vojvodine arhivska zbirka (MV AZ). Mađarske kutije, 30a–39a

⁸⁴ MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1941-R-19851 Vö. A Délvidéki Magyar Köz-művelődési Szövetség becskereki fiókjának 11122 tagja van. *Torontál*, 1942. március 24. 2.

⁸⁵ A szervezkedő magyarság. *Torontál*, 1941. október 4. 2.

⁸⁶ Judson, 2006. 10.

az oktatási kérdés legalább annyi figyelmet kapott, mint maga az érdekképviselő. A 1940-ben létrejött és a jugoszláv hatóságok által engedélyezett DMKSZ viszonylag gyorsan mozgósítani tudta a vajdasági magyarságot. Az ernyőszervezetként működő intézmény a városi és a falusi gazdasági és kulturális szervezeteket fogta egybe.⁸⁷ Az új határok között működő ernyőszervezetnek a Bánát megszállását követően szinte újra kellett szerveződnie. A *Torontál*ban megjelent cikkek ennek megfelelően a DMKSZ/BMKSZ hiánypótló szerepét emelték ki. A szervezetben újra lehetőséget láttak a sikeres érdekképviselőre, amelyre a királyi diktatúra 1929-es bevezetése óta nem volt lehetőség.⁸⁸ A BMKSZ élére elsőként Tallián Tibor törökkanizsai földbirtokos került, akit németbarátsága és a német szerveknek beígért 400 magyar rendőr ügye miatt 1942-ben leváltottak.⁸⁹ Miután Tallián nem tudott eredményeket elérni a német helyi és megszálló birodalmi vezetéssel a magyar közösség helyzetének javítása ügyében, különösen a sorozások és a munkaszolgálat kapcsán helyét 1942-től Jeszenszky Ferenc földbirtokos vette át.⁹⁰ Jeszenszky már egy mérsékeltabb, óvatosabb politikát vitt.

A szervezet nemcsak az érdekképviselő csúcsintézménye volt, a szervezeti tagság egyben a magyarság felvállalása is volt. A tagság a korporatív felfogás szerint a nemzeti egység jelévé vált. A szervezet csak a tagjaiért volt hajlandó felelősséget vállalni, a nemzeti közömbösséget mélyen megvetette.⁹¹ Dániel György László például sajtóperbe is keveredett, mivel megkérdőjelezte a pancsovai református lelkész, Baksa Árpád „nemzeti hűségét”, mivel az a „nemzeti közömbösöknek” és a már asszimilálódott magyaroknak is segítséget próbált nyújtani.⁹² Baksa helyzetét valószínűleg tovább súlyosbította, hogy nyíltan becsmérelte Herczeg Ferencet, és a Horthy-korszak írófejedelmével szemben Ady Endrét részesítette előnyben.⁹³ A már idézett Dániel Géza-cikk alaptézise is a szervezeti tagság és a nemzeti identitás elválaszthatatlan összekapcsolására vezethető vissza. A BMKSZ-ről alkotott elképzeléseket tovább árnyalják Kristály István és Kovács István nagybecskereki püspöki helytartó, vikárius írásai. A padéi iskolaigazgató szerint:

⁸⁷ A. Sajti, 2004. 106.

⁸⁸ Ünnepeles keretek között alakult meg a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség helybéli fiókjá. *Torontál*, 1941. december 2. 2. Vö. A Délvidéki magyar közművelődési szövetség becsereki fiókjának 11.122 tagja van. *Torontál*, 1942. március 24. 2. Vö. A szervezkedő magyarság. *Torontál*, 1941. október 4. 2.

⁸⁹ Várady Tibor: *Mi legyen a bronz utazóórával?* Újvidék: Forum: 2022. 166–167.

⁹⁰ MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1942-R-18225; 1942-R-18378; 1942-R-19445; 1942-R-21300

⁹¹ A nemzeti közömbösség kapcsán lásd: Zahra, Tara: Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review*. Spring, 2010, Vol. 69, No. 1 (Spring, 2010), 93–119.

⁹² Dániel György László: Névelemző magyar. *Torontál*, 1942. szeptember 15. 2. vö. Várady Tibor: Ki a magyar? *Híd*, 2013/1. 15.

⁹³ MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1942-R-15905

„[a] magyarság egyetlen ércötömbbé olvadt és ez az ércötömb a DMKSZ, amelynek keretén belül részt kell vennie minden igaz magyarnak, aki előtt szent a nemzet fogalma és drága a magyar jövő, aki nem ellenségünk, hanem testvérünk, aki nem taszította el magát a nemzeti közösségtől.”⁹⁴

Mint látható Kristály írásában a nemzet és a közösség egy nagy egységet alkotott, amely irányítására csakis a BMKSZ hivatott. Kovács István nagybecskereki plébános narratívája kevésbé kategorikus, szerinte a közösség fennmaradásának záloga,

„[...] ha valamennyien mind egy szálig kik e Bánát földjén Isten rendeltetéséből magunkat magyaroknak tudjuk, érezzük, és valljuk, összefogunk, összetartunk, egyesülünk és szövetkezünk életre és halálra abban az intézményben, melyek számunkra juttattak a sorsunk, ennek égi és földi intézői a DMKSZ, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségben.”⁹⁵

A *Torontál* a háború alatt mindvégig a szervezet mellett érvelt, és a magyarokat belépésre sűrgette. Ezek a toborzó felhívások változó minőségben és mennyiségben jelentek meg, hol hosszabb, hol rövidebb formában. Szinte minden nap található volt olyan rövid hirdetés, amelyben a lakosság társadalmi szerep- és felelősségvállalására szólítottak fel – értelemszerűen a DMKSZ kötelékén belül.⁹⁶ A BMKSZ funkcionáriusai és a *Torontál* publicistái, a régió nemzeti aktivistái módszereikben ugyanakkor rendkívül kategorikusak voltak. A BMKSZ, ahogyan az Iskola Alap lényeges része is közösségi fenntartásból működött. A BMKSZ-tagság egyben a magyarságot igazoló tagság is volt, aki pedig nem csatlakozott, azt nem is tartották a nemzet részének.⁹⁷ A BMKSZ-tagság egyben mindennapos szavazás volt a nemzet mellett. A sajtó rendszeresen közölte a BMKSZ fiókszervezetek taglétszámát, különös figyelmet szentelve a legnagyobb, nagybecskereki szervezetnek. Ezek a cikkek informális népszámlálásnak tekinthetők, amellyel a magyarság helyét és szerepét igyekeztek legitimálni.⁹⁸ Az elit e szerepvállalása bizonyos fokig

⁹⁴ Kristály István: Kenyér és kötelesség... *Torontál*, 1942. március 13. 2.

⁹⁵ Kovács István: A Délmagyarországi Közművelődési Szövetség felhívása a minden magyarokhoz a Bánátban. *Torontál*, 1941. november 19. 2.

⁹⁶ A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség becskerekai fiókjának 11122 tagja van. *Torontál*, 1942. március 24. 2.

⁹⁷ Miért kötelessége minden délvidéki magyarnak a szövetségi tagság. *Torontál*, 1941. október 10. 2.

⁹⁸ Judson, 1993. 54–55. Vö. Ünneplés keretek között alakult meg a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség helybéli fiókja. *Torontál*, 1941. december 2. 279. 2. Vö. A Délvidéki magyar közművelődési szövetség becskerekai fiókjának 11.122 tagja van. *Torontál*, 1942. március 24. 2.

Miroslav Hroch által kidolgozott ABC-moddal írható le, viszont a kor elitje már meglévő narratívákra épített, nem teremtett új és eltérő eredetmítoszokat.⁹⁹

1941. októbere fordulópontot jelentett a bánáti magyar oktatás szempontjából. „*Három generáció képviselői ültek ma reggel a piarista templom százéves bar-ná padjain.*” – jegyezte meg október 10-én a *Torontál*, amelyik a nagybecskereki magyar oktatás újraindulása kapcsán alig tudta visszafogni ünnepélyességét. A Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség létrejötte mellett a legtöbb figyelmet kapó intézményépítés az iskolák ügyében folyt. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlását követően az újonnan berendezkedő állam felszámolta a régióban működő, főleg egyházi kézben lévő iskolahálózatot. A régióban a két világháború között csak elemi oktatás zajlott magyar nyelven, illetve Nagybecskereken egy alsó gimnáziumi tagozatba iratkozhattak a magyar diákok.¹⁰⁰ Az új keretek között a Bánáti Magyar Iskolafelügyelőség és az Iskola Alap előtt nagy kihívás állt: megszervezni az oktatási rendszert. A magyar iskolák fontossága szorosan összefonódott a nemzetépítési és önszerveződési stratégiákkal. A jugoszláv központosító politika, illetve a megszállást követően a népi német vezetés kizárólagos és az intézmények elnémetesítésére törekvő politikája a magyar elit gondolkodásában – ahogy más határmenti kisebbségek esetében is – a magyar közösségre való veszélyként jelent meg.¹⁰¹ A BMKSZ tagságkampányában visszaköszönő jelmondatok az iskolaügyben is megmutatkoztak. Selmeczy János újságíró – a két világháború között a *Jugoszláviai Művészet* folyóirat állandó szerzője – a következőképpen vélekedett az oktatásügyről:

„A bánáti magyar iskolák ügye, léte és jövője, vagy életünk és nyelvünk fennmaradása egyelőre még mindig az itteni magyarság áldozatkészségétől függ. Ezt népünk legnagyobb része ez évben minden különös magyarázás és nyomás nélkül meg is értette és magyar becsületességgel a nagy cél érdekében anyagi körülményeihez képest meg is tette.”¹⁰²

Selmeczy írása az oktatásfinanszírozásra is rámutatott. Az állami keretek hiányában az oktatás fenntartása is a közösségre hárult.¹⁰³ A magyar oktatási elit modellje nem volt légből kapott. Az I. világháború előtt a Monarchia számos peremvidékén volt megfigyelhető ez a gyakorlat, és a német közösség a Schwä-

⁹⁹ Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. *Regio*. 2000/3. 3–26. Vö. Egly, 2015. 482. Vö. Wendt, 2021. 334–335.

¹⁰⁰ A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok gazdasági; kulturális helyzete 1918–1941. *Századok*, 1997/6. 1359–1361.

¹⁰¹ A kisebbségi oktatás- és ifjúságpolitika, valamint a nemzetépítés összefonódásáról lásd: Zahra, Tara: Reclaiming Children for the Nation: Germanization, National Ascription, and Democracy in the Bohemian Lands, 1900–1945. *Central European History*, 2004, Vol. 37, No. 4 (2004), 506

¹⁰² Selmeczy János: Iskolalátogatás után. *Torontál*, 1942. augusztus 4. 2.

¹⁰³ Judson, 2006. 25. Vö. Zahra, 2004 514.

bisch-Deutscher Kulturbundon keresztül az állami kereteket megkerülve szervezte meg oktatási hálózatát a két világháború között.¹⁰⁴ A magyar politikai és kulturális elit, tekintve az I. világháború előtti és két világháború közötti szocializációját, az egykori kettős Monarchia egyéb határrégióinak összeomlás előtti és utáni nemzeti iskolahálózatának finanszírozási mintájához nyúlt. Az iskolahálózat magánkézből való fenntartása csak felerősítette a nemzet, az oktatás és az ifjúság hármasszoros viszonyrendszerét a közösség jövője szempontjából.¹⁰⁵ Az oktatásügy szorosan összekapcsolódott az ifjúság nevelésével és – az említett szereplők elképzelései szerint – a következő magyar generációk felnevelésével. Dániel György László 1942 kora nyarán az első tanév végén újra büszkén konstataálta, hogy „huszonhárom év telt el, hogy a nagybecskereki középiskolákban az érettségi tételek között ismét szerepelt a magyar nemzet története.”¹⁰⁶ D. Gy. L. cikke az örömteli hírekkel egyidejűleg a vészharangot is megkongatta. Ahogy fogalmazott:

„A nagybecskereki magyar középiskolákban húsz diák kielégítő eredménnyel tette le az érettségi vizsgálatot. Húsz magyar ígéret, húsz magyar induló élet. Nem mindegy, hogy ezzel a húsz magyar diákkal mi történik.”¹⁰⁷

Az újságíró aggodalma nem állt meg a pusztá kérdésfelvetésnél, következő cikkeinek egyikében már kritika tárgyává tett az ifjúságot. A *Torontál* szerkesztő-újságírója különösen azokat támadta, akik elhagyták szülőföldjüket:

„Bánát magyarsága óriási erőfeszítéseket tesz, hogy iskoláinkat fenntarthassuk, hogy szerény, de tehetséges gyerekeink elvégezhessek tanulmányaikat. Ezek az ifjak pedig tanulmányaik elvégzése után – kevés kivétellel csúfosan cserben hagynak bennünket.”¹⁰⁸

A háború alatti években megfigyelhető volt egy bizonyos fokú oktatási migráció az ifjúság körében, főleg a Bácska és Magyarország felé. A magyar kormány különféle módon igyekezett segíteni a Bánátból érkező diákok és hallgatók ügyét.¹⁰⁹ Az elemi és középiskolai tanulmányokat folytató diákok mellett bánáti fiatalok kisebb főiskolás és egyetemi hallgatókból álló csoportja tanult Budapesten. A Magyarországon középiskolai, főiskolai és egyetemi tanulmányaikat végző bánátiak száma levéltári források alapján, akikről a magyar kormány tudott, nem

¹⁰⁴ Judson, 2006. 25.. Vö. Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. Beograd: INIS, 2005. 292.

¹⁰⁵ Zahra, 2004. 514. Vö. A magyar iskolaalap hirdeteménye. *Torontál*, 1941. július 1. 4. A bánáti magyarság áldozatkészsége megoldotta az iskolakérdést. *Torontál*, 1943. július 29. 2.

¹⁰⁶ Dániel György László: Érettségizők. *Torontál*, 1942. június 14. 2.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Dániel György László: Kevesebben. *Torontál*, 1943. augusztus 3. 1.

¹⁰⁹ MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1942-R-21736 vö. MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1942-R-21417

haladta meg a száz főt.¹¹⁰ Nem véletlen, hogy ezeket látva a Torontálból származó Szmolenszky József, a vármegye utolsó aljegyzője és a háború alatt a déli hadsereg katonai közigazgatási csoportja polgári osztályának vezetője két ízben, 1942. és 1943. késő tavaszán, kora nyarán mintegy 300 bánati iskolásnak többhetes budapesti kirándulást szervezett „nemzettudatuk” erősítésére.¹¹¹

Az ifjúság feltérképezése és integrálása a közösségbe, mint látható, kitüntetett figyelmet kapott az újságban. A tervek változó tartalmakkal, de mindig a népszolgálatról vezetett gondolatra nyúltak vissza. A szereplők a közösségért folytatott áldozatos munka jegyében kívánták megoldani az ifjúság kiszolgáltatott helyzetét. Sokszor ez esetben is a nemzeti aktivista értelmiségiek szerepét öltve magukra érveltek a nemzeti múlt, a magyar irodalom és az általános felzárkóztatás mellett. A kulcsfontosságú kifejezés, amely mentén megpróbálták megszervezni az ifjúságot, a művelődés volt.

„Az iskola igazi célja mindig és mindenütt csak egy lehet: a meglévő tényleges kultúrértékek sértetlen megtartása a mának. Mindenekfelett pedig a magunk szellemi és lelki értéktöbbletével való átadása.”

– fogalmazott a padéi iskolaigazgató.¹¹² A művelődés neonacionalista eszmevilágát idéző elképzelésben az oktatás és a művelődés általi felzárkózás, majd fejlődés adta meg azt a lépéselőnyt a magyar ifjúság számára, amellyel beteljesíthette volna a magyar közösség történelmi szerepét nemcsak szűkebb pátriájában, hanem a már fentiekben említett európai szintéren is.¹¹³ Ezért ez a nevelés, a művelődés nem lehetett akármilyen. A művelődésnek, legyen az formális vagy informális, a nemzeti jegyeket kellett magán hordoznia.¹¹⁴ „*Nem a modern és divatos tangókra és émelegős műdalokra gondoltam, hanem azokra a dalokra, amelyeket a nép fantáziája és őstehetsége szült*” – próbált utat mutatni ebben a témában is Dániel György László.¹¹⁵ Az újságíró-szerkesztőnél komolyabb megfogalmazásokba bocsátkozott Szentgáli Boday József törökbecsei (Novi Bečej/Neu-Betsche) plébános – aki a két világháború között szoros kapcsolatot ápol a újvidéki jobboldali értelmiségi

¹¹⁰ MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1942-T-15002

¹¹¹ MNL OL K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály 1943-R-24125 vö. Dániel György László: Néhány őszinte szó a „kirándulásról”. *Torontál*, 1942. június 7. 3. vö. Háromszáz bánati magyar huszonhárom évi bolyongás után szerető testvérekre talált Budapesten. *Torontál*, 1943. június 10. 2.

¹¹² Kristály István: A magyar iskola. *Torontál*, 1942. június 28. 1.

¹¹³ A Klebelsberg Kunó által fémjelzett, ám kidolgozatlan terminus kapcsán lásd: Ujváry Gábor: Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Romsics, 2009. 377–413.

¹¹⁴ Zahra, 2004. 506.

¹¹⁵ Dániel György László: Mi legyen az ifjúság munkaprogramja. *Torontál*, 1942. november 18. 2., vö. Zahra, 2004. 506.

körökkel¹¹⁶ –, s cikke részletesen tájékoztatta a magyar fiatalságot kötelességéről és felelősségtudatáról:

„Magyar ifjú! Magyar leány! – van-e lelked ma táncolni, amikor testvéreink a legnagyobb harcot vívják, amikor minden napra jut nekünk, sajnós, egy-egy hősi halált halt magyar és egy-egy hadiözvegy és hadiárva?! Ha magyar vagy, érezned kell, hogy mi a kötelességed, vagy talán ezzel akarod kifejezni mélységes gyászodat és részvétedet? Félre a tánccal! Ne bántsuk meg magyar nemzeti öntudatunkat.”¹¹⁷

Az oktatásügy megszervezése kulcsfontosságúnak bizonyult, mivel abban a két világháború közötti lemaradást kiküszöbölni igyekezett. Visszatérve a törökbecsei plébános gondolati világához, a régió Szerbiához való csatolásának traumája szer-teágazó volt. Szentgáli Boday érvelésében [a] „világháború és a trianoni békekötés erőszaka nemcsak hogy megcsonkított[a] hazá[jukat], hanem ifjúságu[n]k fejlődését a szentistváni eszme szellemében megbénított[a].”¹¹⁸ Ami ezután következett, az Szentgáli Boday szerint az ateizmus és a liberalizmus szellemében nevelt tanítók térhódítása volt. Ezért volt különösen fontos az ifjúság felkarolása és az elmaradt oktatás pótlása. A *Torontál* körül csoportosuló szerzők ezáltal a fiatal réteg társadalmi mobilizációjának elősegítése mellett a lehetséges visszacsatolás reményében a jövődöbéli pozíciókat elfoglaló magyar középosztály megteremtését látta. A kör az ifjúságra mint kimeríthetetlen „nemzeti erőforrásra” tekintett.¹¹⁹ Ezért a nemzetet a kor koncepciói és tartalmi mentén igyekezett minél vonzóbbá tenni.¹²⁰ A *Torontál*ba Bánáti álnéven publikáló Herczeg Ferenc kellő tömörséggel fogalmazta meg a célt: „A falusi származású értelmiségektől a bánáti magyar középosztály erkölcsi színvonalának emelkedését várhatjuk.”¹²¹

„Minden magyar falu külön szín, külön életerő, külön lelkiség és a magyar faluk sokezer szívéből lobban egyetlen magyar léletté mindaz a lelki képesség és teremtő munka, amelyet népünk Európa keresztény civilizációjának (...) felajánlott”

– fogalmazott Kristály István Töröktopolya leírásáról szóló cikkében.¹²² Kristály István körútja mellett Dániel György László és B. Szabó György is felkuttatták

¹¹⁶ Matuska Márton: Új vidéktől Újvidékig (32.). *Magyar Szó*, 2022. szeptember 18. 4.

¹¹⁷ Szentgáli Boday József: Tánc és háború. *Torontál*, 1943. január 9. 2.

¹¹⁸ Uő: A magyar ifjúság neveléséről. *Torontál*, 1941. november 30. 3.

¹¹⁹ Zahra, 2004. 502., vö. Szentgáli Boday József: A magyar ifjúság neveléséről. *Torontál*, 1941. november 30. 3.

¹²⁰ Zahra, 2004. 502.

¹²¹ Bánáti: A falusi diák. *Torontál*, 1943. október 16. Vö. Németh Ferenc: A Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben. *Híd*, 2001/11–12. 1263.

¹²² Kristály István: Betűország-Meserország. Torontál-roszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12. 3.

a közép-bánati falvakat. Padéi kollégájukkal összehangban hasonlóan szomorú híreket hoztak. A beszámolók a szegénységről, a nincstelenségről, általánosságban a magyar paraszti réteg kilátástalan helyzetéről szóltak. A népi és népszolgálati eszmék szerint a három szerző a bánati magyarság sorskérdései között a felelős érdekképviseleti szerv és az oktatási kérdés megoldása mellett harmadikként a felelős társadalompolitika kidolgozását látta. A társadalom minden szegmensére kiterjedő terv a magyar ajkú lakosság teljeskörű kulturális és gazdasági felzárkóztatását tűzte ki célul.¹²³

Kristály sem mellőzte a patetikus leírásokat és a fatalista faluképeket, de általában pozitívan tekintett a jövőbe. Kristály a falvakról mint magyar várakról írt, ahol nem volt minden tökéletes, de mi sem mutatta jobban a magyar közösség szívósságát, mint kitartása. Ezekben a képekben a magyar közösség mint a nemzetállamon kívül vegyes lakosságú területre került nemzeti kisebbség tűnt fel, amelyik a folyó nemzetek közötti szembenállásban tapasztaltak miatt – amelyről a *Torontál* tudatosan nem írt – igazabb és egyben hűségesebb a nemzethez.¹²⁴ Kristály érvelésében most már a közösségért tett szolgálaton múlt a jövő alakítása. A falvakba tanítót, papot és a gazdasági szakembereket követelt. A küldetéstudattól hajtva Kristály a következő képet nyújtotta Torontálorosziról (Rusko Selo/Ruskodorf):

„Sorsdöntő ügyben járok. A magyar művelődés bölcsője megfelel-e korunk szellemi magaslatainak, erkölcsi sorsdöntő követelményeinek és a kettő értéke megfelel-e ezeréves múltunknak és mostani harcokban megszülető örök magyar jövőnek”¹²⁵

A településen készült pillanatfelvételek és beszélgetések tovább árnyalták a Kristály által megrajzolt képet:

„Gazdag falunk indultunk és egy napon koldusok lettünk. A földet átadták a dobroylacoknak... Mintha megállott volna a szekér a szörnyű magyar tragédia örvénylő mélyén: Vajon mit tudok meg még az elsüllyedő faluról? Mert annak gondoltam ezt a kis fehér házacskákkal induló falut...”¹²⁶

¹²³ Oroszlámos magyarsága az utóbbi két év alatt szépen fejlődött úgy kulturális mint gazdasági téren. *Torontál*, 1943. május 12. 3.; A DMKSz gazdasági osztályának közleményei. *Torontál*, 1943. május 12. 4.

¹²⁴ Judson, 2006. 20. Vö. Kristály István: Betűország-Meserország. Padé a törhetetlen magyar élet kedvös munkabírás erős vára. *Torontál*, 1942. szeptember 29. 4.; Uő: Betűország-Meserország. Töröktopolya a magyar egység biztos záloga. *Torontál*, 1942. augusztus. 3. 2.

¹²⁵ Kristály István: Betűország-Meserország. Torontáloroszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12. 3.

¹²⁶ Uo.

Kristály István 1944 őszén tűnt el Nagykikinda közelében, a fennmaradt források szerint a partizán csapatok megtorlásának áldozata lett.¹²⁷

A falvak bejárása és leírása nemcsak a már említett körülmények felismerésével és leírásával járt. Az újságíróknak egy további ténnyel kellett szembenézniük, amely a megszállás alatti években, ahogy a Bácskában, úgy a Bánátban is felszínre tört. Az idézett szerzők fájdalmas rácsodálkozással vették tudomásul az összefüggő magyar településhálózat törékenységet, illetve néhol annak teljes hiányát, a szórványközösségek létezését és az azokat érintő asszimilációs folyamatokat. Dániel György László elmondása szerint:

„olyan magyarlakta településekre jutott[am] el, ahol azelőtt sohasem és senki sem látogatta a magyar szórványokat. Mikor az ifjúságnak elénekel[tük]e a Himnuszt, azok értetlenül hallgattak és nem tudták, hogy mi az (...)”¹²⁸

Hasonlóan vélekedett B. Szabó György, a főleg kultúrát érintő témákban megszólaló fiatal nagybecskereki újságíró – a háború után az 1945-ben alkotmányozó nemzetgyűlés tagja és az Újvidéken (Novi Sad) induló Magyar Tanszék tanára¹²⁹ –, aki hosszú cikket közölt a szórványkérdésről. B. Szabó György alapos írása a szórványok mindennapjaiba kalauzolta az olvasót. A szerző egy meg nem nevezett román többségű faluba látogatott el, ahol az ortodox pópa még tudott magyarul, mivel a „*régi nemzedékből való*” volt.¹³⁰ B. Szabó György az ártézi kút mellett játszó magyar gyerekek kapcsán jutott el végkövetkeztetésére, miszerint pusztán a felkészületlenség és a szervezetlenség miatt jutott a bánáti magyarság erre a sorsa.

„Könynyelműek vagyunk, mintha annak a hetven [falubéli] magyarnak sorsa nem lenne éppen olyan fontos, mint azoké a falvaké, amely magyar vagy magyar többségű. Könynyelműek vagyunk, mintha itt számbelileg olyan fölényben lennénk, hogy sok lenne még a szórványmagyarsággal foglalkozni.”¹³¹

¹²⁷ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. II. Újvidék: Forum, 2002. 194.*

¹²⁸ Dániel György László: Mi legyen az ifjúság munkaprogramja. *Torontál*, 1942. november 18.

¹²⁹ Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. III. Újvidék: Forum, 2002. 153–154.*

¹³⁰ B. Szabó György: Szórványmagyarságunk kérdéshe.z *Torontál*, 1943. július 9. 2.

¹³¹ Uo.

Összefoglaló

A *Torontál* a régió és a korszak meghatározó és egyedülálló magyar nyelvű napilapjaként bőven teret adott a bánáti magyar kulturális elitnek, hogy kifejtseik gondolataikat. A lap hasábjain publikáló szerzők szívükön viselték a közösség sorsát és a II. világháború alatti időszakban fontosnak tartották, hogy a rámutassanak a közösséget érintő ügyekre, és azokra választ keressenek. A megszólaló szerzők eltérő háttérrel, különböző szakterületekről érkeztek, és eltérő eszmevilággal rendelkeztek. Találunk közöttük tapasztalt újságírókat, szociálisan érzékeny feltörekvő kultúraszervezőket, iskolaigazgatókat, pedagógusokat és egyházi személyeket. Ettől függetlenül a közölt írások alapján jelentős hasonlóságok figyelhetők meg. A helyi elit, mint láthattuk, a magyar honvédség bevonulására számított, amelyet hiába várt a reményteli húsvéthétfőn. Ezzel egyidejűleg és részben ennek hatására az új államhatárok között különösen fontossá vált a magyar öntudat hangsúlyozása. Az új keretek között a regionális önmeghatározás régi és új tartalmakkal telítődött. A *Torontál* köre csoportosulóknak különösen fontos volt a bánáti magyar jelenlét és annak történeti kontinuitásának felmutatása. A kör magát és a közösséget a magyar nemzet szerves részeként látta, amelytől ugyan átmenetileg elválasztja a Tisza, de ettől semmit sem veszít. A bánáti magyarságot szívós közösségnek írták le, amelyik a történelem folyamán a megszállásnál is vérzivatarosabb időkben kitarított szülőföldjén. Ezen öntudat miatt a szerzők a bánáti magyarságnak a tág európai politikában is szerepet vizionáltak. Ismerve a régió sokszínűségét, a nyugat és a kelet közötti kapocsként látták magukat, hiszen a régióban véleményük szerint egyedül a magyarság rendelkezett államalkotó tudással és tehetséggel. A nemzetről és közösségről szóló diskurzusokat tekintve döntően átvették a magyarországi közéletet és a politikai jobboldalt meghatározó témákat.

A szerzők a népszolgálat eszméje mentén szólították fel a bánáti magyarokat a közösségnek szentelt munkára. Ezt a munkát három kulcsfontosságú téma köré építették fel. Általánosságban a nyilvánosságot uraló magyar elit egyetértett a politika fő irányvonalával, és teljes mellszélességgel támogatta a Tallián Tibor, majd Jeszenszky Ferenc által megvalósított intézményépítést, amelynek első számú célkitűzése egy erős érdekképviseleti szerv felállítása volt. Másodikként az oktatás megszervezése kapta a legtöbb figyelmet. A kulturális elit a létrejött és folyamatosan tagokat toborzó BMKSZ-szel szorosan együttműködött. A formális kereteket tekintve az oktatásügy nem különíthető el a BMKSZ-től, mivel annak keretében működött, de az ügy legalább olyan kitüntetett figyelmet kapott, mint maga az érdekképviselet. Az iskolákban a magyar nemzeti öntudat hordozóit, a magyar ifjúságban a közösség jövőjét látták. A harmadik ügyet a közösség megszervezésével egyidejűleg megvalósuló felzárkóztatás jelentette. Ennek érdekében az említett szerzők falvakat kerestek fel, problématerképeket vázoltak, és azokra teljes erőbevetéssel keresték a válaszokat. Álmuk, amiért militánsan szót emeltek,

beteljesületlen maradt. A Bánát nem lett sem a háború alatt, sem azután Magyarország része. Némelyikük pedig a háború sem végét sem érte meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K28 Nemzetiségi és kisebbségi osztály
Muzej Vojvodine arhivska zbirka (MV AZ). Mađarske kutije, 30a–39a

Hírlapi cikkek

A bánáti magyarság áldozatkészsége megoldotta az iskolakérdést. *Torontál*, 1943. július 29. 2.

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség becskerekai fiókjának 11122 tagja van. *Torontál*, 1942. március 24. 2.

A magyar iskolaalap hirdetménye. *Torontál*, 1941. július 1. 4.

A szervezkedő magyarság. *Torontál*, 1941. október 4. 2.

B. Szabó György: Szórványmagyarságunk kérdéshez. *Torontál*, 1943. július 9. 2.

Bánáti: A falusi diák. *Torontál*, 1943. október 16.

Dániel Géza: Keresztény magyar. *Torontál*, 1941. november 21. 2.

Dániel Géza: Ki a magyar? *Torontál*, 1943. szeptember 2. 1.

Dániel György László: Az író feladata az indítás. *Torontál*, 1942. november 27. 2.

Dániel György László: Bánát szellemi élete. *Torontál*, 1943. augusztus 5. 2.

Dániel György László: Előre az ezeréves déli határokra. *Torontál*, 1941. szeptember 2. 3.

Dániel György László: Érettségizők. *Torontál*, 1942. június 14. 2.

Dániel György László: Kevesebben. *Torontál*, 1943. augusztus 3. 1.

Dániel György László: Mi legyen az ifjúság munkaprogramja. *Torontál*, 1942. november 18. 2.,

Dániel György László: Néhány őszinte szó a „kirándulásról”. *Torontál*, 1942. június 7. 3.

Dániel György László: Névelemző magyar. *Torontál*, 1942. szeptember 15. 2. vö. Várady Tibor: Ki a magyar? *Híd*, 2013/1. 15.

Háromszáz bánáti magyar huszonhárom évi bolyongás után szerető testvérekre talált Budapesten. *Torontál*, 1943. június 10. 2.

Hogyan folyt le a bánáti magyar középiskolai tanulók magyarországi tanulmányi kirándulása. *Torontál*, 1942. június 4. 2.

- Horthy Miklós kormányzó névnapjának megünneplése a Bánátban. *Torontál*, 1941. december 3. 1.;
- Horthy-ünnepély Pancsován. *Torontál*, 1942. december 11. 2.
- Horthy-ünnepség Torontálvásárhelyen. *Torontál*, 1942. december 11. 2.;
- Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. Beograd: INIS, 2005.
- K. Végh Vilma: Pillanatfelvételek. *Torontál*, 1943. szeptember 16. 2.
- Kovács István: A Délmagyarországi Közművelődési Szövetség felhívása a minden magyarokhoz a Bánátban. *Torontál*, 1941. november 19. 2.
- Kristály István: Betűország-Meseország. Torontáloroszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12. 3.
- Kristály István: A magyar iskola. *Torontál*, 1942. június 28. 1.
- Kristály István: Betűország-Meseország. Bocsár szervezkedik és őrzi fejlődése útjait. *Torontál*, 1942. szeptember 17. 3.
- Kristály István: Betűország-Meseország. Hollós Mátyás király földjén, Nagyikikindán. *Torontál*, 1942. augusztus 6. 3.
- Kristály István: Betűország-Meseország. Padé a törhetetlen magyar életkedv és munkabírási erős vára. *Torontál*, 1942. szeptember 29. 4.
- Kristály István: Betűország-Meseország. Torontáloroszi a teremtő magyar munka és a hit győzelmes hit győzelmes ereje. *Torontál*, 1942. augusztus 12. 3.
- Kristály István: Betűország-Meseország. Töröktopolya a magyar egység biztos záloga. *Torontál*, 1942. augusztus 3. 2.
- Kristály István: Kenyér és kötelesség. *Torontál*, 1942. március 13. 4.
- Kristály István: Új magyar szerep. *Torontál*, 1943. július 29. 2.
- Miért kötelessége minden délvidéki magyarnak a szövetségi tagság. *Torontál*, 1941. október 10. 2.
- Oroszlámos magyarsága az utóbbi két év alatt szépen fejlődött úgy kulturális mint gazdasági téren. *Torontál*, 1943. május 12. 3.
- Selmecey János: Iskolalátogatás után. *Torontál*, 1942. augusztus 4. 2.
- Szentgáli Boday József: A magyar ifjúság neveléséről. *Torontál*, 1941. november 30. 3.
- Szentgáli Boday József: Tánc és háború. *Torontál*, 1943. január 9. 2.
- Ünnepélyes keretek között alakult meg a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség helybéli fiókjá. *Torontál*, 1941. december 2. 2.

Könyvek, tanulmányok

- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág, 2014.
- A. Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok gazdasági; kulturális helyzete 1918–1941. *Századok*, 1997/6. 1355–1370.

- Ablonczy Balázs: Bethlen István és Teleki Pál konzervatívizmusa. In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest: Osiris, 2009. 167–185.
- Bárdi Nándor: Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935–1940). In Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony: Kalligram, 2015. 147–148.
- Bárdi Nándor: A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony: Kalligram, 2015. 11–48.
- Bindorffer Gyöngyi: Határon innen – határon túl. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005.
- Bisztray Gyula: Vajdasági irodalmi élet. *Magyar Szemle*, 1934/9–12. 430–433.
- Brubaker, Rogers: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001/7–8. 60–66.
- Brubaker, Rogers: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio*, 2006/3. 3–30.
- Wendt, Christopher: Formulating Germanness in the Banat: ‘Minority making’ among the Swabians from Dualist Hungary to Interwar Romania. *National Identities*, 2021. 23:4, 325–347, DOI: 10.1080/14608944.2020.1810651
- Cornwall, Mark: The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940. *The English Historical Review*, Sep., 1994, Vol. 109, No. 433 (Sep., 1994), 923.
- Cs. Gyimesi Éva: *Colloquium Transsylvanicum*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1998.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika*. Magyar Kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. Budapest: Napvilág, 2015.
- Egry Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Limes*, 2010/2. 97–111.
- Völkl, Ekkehard: *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*. München: Trofenik. 1991.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix: *Kafka. Toward a Minor Literature*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 1986.
- Havasréti József: *Szerb Antal*. Budapest: Magvető, 2019.
- Hroch, Miroslav: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzet-építés folyamata Európában. *Regio*, 2000/3. 3–26.
- Judson, Pieter M.: *Guardians of the Nation*. Activists on the Language Frontier in Imperial Austria. Cambridge – London: Harvard University Press, 2006. 28–29.

- Judson, Pieter M.: Inventing Germans: Class, Nationality and Colonial Fantasy at the Margins of the Hapsburg Monarchy. *Social Analysis. The International Journal of Anthropology*. September 1993, No. 33, Nations, Colonies and Metropolises (September 1993).
- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. I.* Újvidék: Forum: 2002.
- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. II.* Újvidék: Forum, 2002.
- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. III.* Újvidék: Forum, 2002.
- Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz. Magyar Szó*, 1996. február 17. 12.
- Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000/3. 219–241.
- Kocsis Károly – Kicošev, Saša: *A Vajdaság mai területének etnikai térképe*. Budapest: MTA Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Kutatóintézet, 2004.
- Kókai Sándor: A szerb Bánság demográfiai és etnikai viszonyainak változása (1910–2011). *Évkönyv. 6.* Topolya: Vajdasági Magyar Helytörténeti Egyesület, 2016.
- Kókai Sándor: *Bánság. Természet, társadalom, gazdaság (1718–2011)*. Nyíregyháza – Kiszombor: MTA Társadalomföldrajzi Tudományos Bizottság Történeti Földrajzi Albizottsága, 2022.
- Kuncz Ödön: A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gower képviselőhöz. Budapest: Egyetemi Ny. 1934.
- Mák Ferenc: *Cicelle virágokertjének díszei*. Újvidék: Forum, 2020.
- Matuska Márton: Új vidéktől Újvidékig (32.). *Magyar Szó*, 2022. szeptember 18. 4.
- Németh Ferenc: A Dél-Bánát Herczeg Ferenc műveiben. *Híd*, 2001/11–12. 1263–1266.
- Németh Ferenc: *A nagybecskereki sajtó története (1849–1918)*. Újvidék: Forum, 2004.
- Németh Ferenc: Az indítás szolgálatában. *Híd*, 1998/1–2. 71–75.
- Németh Ferenc: Élet a Bánátban a német megszállás alatt, 1941–1944. In: Hornyák Árpád – Bíró László (szerk.): *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Történelem és emlékezet*. Budapest: MTA BTK TTI, 2016. 177–207.
- Papp István: A népszolgálat formái a magyar népi mozgalom történetében. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Pozsony: Kalligram, 2015. 91–113.
- Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. *Mozgó Világ*, 2012/829. 6–18.

- Shimizu, Akiko: *Die deutsche Okkupation des serbischen Banats 1941–1944 unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*. Münster: LIT Verlag, 2003.
- Szokolczai Árpád: Marginalitás és liminalitás. *Regio*, 2015/2. 5–29.
- Török, Zsuzsanna: Planning the national minority: Strategies of the Journal *Hitel* in Romania, 1935–44. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2001. 7:2, 57–74, DOI: 10.1080/13537110108428628
- Ujváry Gábor: Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*. Budapest, Osiris, 2009. 377–413.
- Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék: Forum, 1984.
- Várady Tibor: Ki a magyar? *Híd*, 2013/1. 10–49.
- Várady Tibor: Magyar kisebbségi kultúrélet a Jugoszláv Királyságban – betiltások és jogi próbálkozások tükrében. In Németh Ferenc – Várady Tibor: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék: Forum, 2022. 82–116.
- Várady Tibor: *Mi legyen a bronz utazóórával?* Újvidék: Forum: 2022.
- Varga Bálint: A magyar birodalom koncepciói a hosszú 19. században. *Századok*, 2020/6. 1187–1206.
- Varga Bálint: A nemzeti és regionális történelem egy sokszínű térségben: a bánági történetírás a hosszú 19. században. *Korall*, 2015/62. 150–166.
- Varga Bálint: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 2014/2. 197–198.
- Zahra, Tara: Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review*. Spring, 2010, Vol. 69, No. 1 (Spring, 2010), 93–119.
- Zahra, Tara: Reclaiming Children for the Nation: Germanization, National Ascription, and Democracy in the Bohemian Lands, 1900–1945. *Central European History*, 2004, Vol. 37, No. 4 (2004), 501–543.
- Zakić, Mirna: *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*. Cambridge: Cambridge University Press: 2017.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest: Osiris, 2001.